

Дятлов Володимир

<https://orcid.org/0000-0002-4320-7795>

Доктор історичних наук, професор кафедри
всесвітньої історії та міжнародних відносин,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: diatlovvladi@gmail.com

КОЛЕГІЇ ТА КОЛЕГІУМИ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ І РЕЛІГІЙНОМУ ПРОСТОРИ XVII-XVIII СТ.

Мета статті розглянути проблему, яким чином такий тип навчального закладу як колегіум стає одним із провідних у європейському релігійному, освітньому і науковому просторі доби Раннього Модерну. Автор розглядає різні релігійно-конфесійні чинники, що вплинули на формування різних систем освіти і вплинули на появу різних типів колегій та колегіумів. Для вирішення поставлених завдань автор використовує в першу чергу **метод** компаративного аналізу.

Результати. Розвиток освіти і поширення такого типу навчального закладу як колегіум тісно пов'язано з кризою університетів та освітніми і релігійно-конфесійними процесами XVI–XVII століть. На критиці середньовічної університетської схоластики набула розвитку гуманістична освіта і гуманістичні колегіуми, які виступали як альтернатива університетам, де панувала схоластика. Реформація створила свою систему масової освіти віруючих, що було принципово новим для того часу. У річищі своєї Реформи і Контрреформації провідну роль у впровадженні нової масової освіти взяв на себе орден єзуїтів. Саме в системі єзуїтської освіти такий тип навчального закладу як колегіум набуває свого «класичного» оформлення. Випробувана у єзуїтських школах і колегіумах педагогічна система єзуїтів показала свою ефективність і набула універсального характеру. Пієтизм утверджує новий тип колегій та колегіумів і презентував арсенал нових методів креативного навчання і виховання.

Висновки. Колегії та колегіуми були гнучкими освітніми моделями, що сприяло їх розповсюдженню та адаптації до різних релігійно-конфесійних систем.

Ключові слова: освіта, педагогіка, колегії, колегіум, гуманізм, Реформація, єзуїти, пієтизм, Чернігівський колегіум.

Постановка проблеми. Колегіуми в Україні в епоху Раннього Модерну виникли і розвивались як органічна частина європейського релігійного, освітнього і наукового простору. В історичній літературі проблема впливу західноєвропейських ідей та практик на розвиток освіти в Україні неодноразово привертала увагу дослідників [3, 94–133; 4, 19–30]. Українські православні колегіуми виникали, як влучно визначила Л. Посохова, на перехресті різних культур, традицій та епох [4, 31–32, 51–52]. Натомість актуальною є проблема, яким чином релігійно-конфесійні, гуманістичні, католицькі і протестантські види і типи середньої і вищої освіти були адаптовані до православного середовища, його культури і традицій. Чому європейські колегії та колегіуми, а не університети, стали найбільш прийнятним для ранньомодерної освіти в Україні?

Мета та завдання статті. У пропонованій статті автор ставить завдання проаналізувати напрямки освітнього і релігійного колегійного руху в Європі доби Раннього Модерну. Такий підхід дає можливість більш повно розкрити один із важливих аспектів виникнення Чернігівського колегіуму.

Методи. Для вирішення поставлених завдань автор використовує в першу чергу метод компаративного аналізу.

Результати дослідження. Розвиток освіти і поширення такого типу навчального закладу як колегіум тісно пов'язано з кризою університетів та освітніми і релігійно-конфесійними процесами XVI–XVII ст. Гуманістичні колегіуми, подібно італійським академіям, виникали як альтернатива університетам, де панувала схоластика. Найбільш яскравим прикладом такого закладу є Коллеж де Франс заснований 1530 року, для вивчення і викладання давньої історії, класичних мов та природничих наук. Натомість поступова інтеграція гуманізму в університетську освіту, створення світських гімназій та інших навчальних закладів сприяли маргіналізації такого типу освітніх осередків.

Одним із головних наслідків Реформації стало формування розгалуженої системи масової освіти віруючих, що було принципово новим для того часу. Протестантські школи і колегіуми поєднували світське навчання з теологічною підготовкою в дусі нового віросповідання. Прикладом може бути знаменитий колегіум Кальвіна, заснований 1559 року, інтегрований пізніше у Женевську академію. Такий навчальний заклад забезпечував вищу освіту, хоча тривалий час не мав статусу університету.

У відповідь на протестантський виклик католицька церква в річищі своєї Реформи і Контрреформації розгорнула свою систему шкільного навчання, що також поєднувала релігійні і світські компоненти. Провідну роль у впровадженні нової масової освіти взяв на себе орден єзуїтів. Успіх єзуїтської освіти полягав у централізованості, створенні єдиних зразків і типів закладів, на відміну від протестантського розмаїття. Саме в системі єзуїтської освіти такий тип навчального закладу як колегіум

набуває свого «класичного» оформлення [10, 318]. Запозичені із практики середньовічних університетів колегіуми набувають поширення в європейських країнах як самостійні навчальні заклади.

Головним досягненням єзуїтів в галузі освіти було створення педагогічної системи, принципи, правила, навчальний план якої були сформульовані у відомому документі *Ratio Studiorum* (1566). Випробувана у єзуїтських школах і колегіумах вона показала свою ефективність, була засвоєна освітнім середовищем, набула універсального характеру й увібрала в себе елементи гуманістичної педагогіки і досвід протестантських освітніх реформ. Для католицьких і протестантських освітніх систем спільним було навчання класичним мовам, переважно латині, засвоєння основ математики та гуманітарних знань. Натомість, якщо у протестантських школах засвоєння основ релігії відбувалось через навчання, то в єзуїтських воно поєднувалось з відповідним вихованням, відвідання богослужіння, молитвами, сповіддю тощо. Педагогічна система єзуїтів базувалась на розвитку мотивації учнів, їхньої активності, честолюбства, конкуренції у здобутті знань, високих оцінок на іспитах. Вихованців навчали також хорошим манерам.

Універсальність і гнучкість освітньої програми колегіуму полягали в тому, що релігійний компонент міг бути варіативним, католицький міг бути замінений на протестантський або православний. На відміну від гуманістичних гімназій, у яких теологія була додатком до світського компоненту, колегіуми виступали як братні об'єднання, мета яких, крім широкої освіти, готувати активних вірян. Впродовж другої половини XVI ст., у католицьких країнах виникають також колегії, які були свого роду гуртожитками для єзуїтів, що навчались в університетах. Поступово вони поєднувались з середніми закладами освіти.

Причина успіху, ефективності та результативності колегіумів полягала у поєднанні природничої і гуманітарної освіти з релігійним навчанням і вихованням. Більшість вихованців ставали освіченими мирянами, а решта поповнювала ряди церковнослужителів, проповідників та священників. Ще одна перевага полягала у тому, що освіта в них була ступеневою і забезпечувала підготовку на нижчому, середньому і вищому рівнях.

Розповсюдження єзуїтських колегіумів було обумовлено також тим, що витрати на їх утримання брала на себе церква. У країнах Західної і Центральної Європи держава через встановлення монополії в освіті намагалась обмежити вплив церкви. У східноєвропейських країнах претензії православної церкви на провідну роль у сфері освіти не викликала протидії з боку держави. Педагогічна система єзуїтів згодом втрачає свою конфесійну приналежність, набуває самостійності, доповнюються різними регіональними та етнічними традиціями.

У другій половині XVII ст. система освіти і, в першу чергу, конфесійної починає зазнавати значних змін і перетворень. Просвітництво, наукова революція, утвердження нових методів пізнання природи і суспільства, зростання потреб у підготовці фахівців для різних сфер економіки та управління потребували її модернізації. Наукові відкриття впливали на світогляд мирян, породжували сумніви у правильності церковної догматики [8, 135].

Методи навчання, що виникли під впливом Ренесансу, Реформації та Контрреформації, сформували свою схоластику, яка за нових обставин виглядала як консервативна, догматична і втрачала свою ефективність. Схоластична релігійна освіта, незалежно від її конфесійної спрямованості, з її акцентом на обрядовості та догматиці ставала перешкодою на шляху до ширшої віри, осягненні духу, а не букви Святого Письма. За таких умов відбувається розгортання релігійно-просвітницького руху за утвердження нового благочестя, пробудження активності мирян, відродження істинної живої віри. Ідеї німецького теолога Йоганна Арндта, автора книги «Істинне християнство», стимулювали появу такого явища як пієтизм, який охопив протестантські конфесії і знайшов своїх прихильників серед католицьких теологів. Пієтизм приваблював тим, що він пропонував широкий арсенал нових методів навчання і формування світогляду. Доктрина «реформації життя», наголошувала на особистій побожності, моральності та релігійному досвіді, духовному пробудженні, активній позиції.

Недовіра й навіть негативне ставлення до схоластичного навчання супроводжувались альтернативними варіантами неформальної освіти, вивченням та осмисленням Святого Письма, використанням його у соціальних практиках. Пієтизму розгорнув свою реформу освіти, реалізація якої стала поштовхом для появи шкіл для бідних, сиріт і нового типу колегій, як добровільних, братніх об'єднань. Перший пієтистський колегіум *Collegium pietatis* було відкрито лютеранським теологом Філіпом Якобом Шпенером у 1670 році у Франкфурті на Майні [9, 281]. Важливими центрами пієтизму стають університети Лейпцига і Галле, де викладав знаменитий теолог Август Франке, автор «педагогіки християнської мотивації». На протига єзуїтським колегіумам він заснував свій «педагогіум», мета якого навчання і виховання «заради Божої слави, користі ближнього, порядку і любові» [7, 110, 118, 122]. Досвід пієтистських колегій та колегіумів доволі швидко набув популярності в першу чергу серед інтелектуальних кіл Німеччини та інших країн.

Пієтистський колегійний рух мав на меті формування масового релігійного навчання і виховання, залучення до цього університетського інтелектуального середовища. Пієтистські колегіуми та колегії досить часто ставали свого роду супутниками університетів без формального статусу як структурних підрозділів. Новим у методах навчання у пієтистських колегіумах було те, що вони передбачали активність учнів та студентів. На базі пієтистських педагогічних ідей була сформована нова модель освіти – *pietas litterata* (освічене, наукове благочестя), яка поєднувала Просвітництво, гуманістичні знання з глибокою релігійністю.

Пієтизм не ставив за мету створення нового віровчення, він представляв, у першу чергу, арсенал нових методів креативного навчання і виховання, що забезпечило йому універсальність. Головна ідея

пієтистів полягала у тому, що схоластичні і раціональні методи навчання мають бути поєднані з духовно-емоційними засобами виховання і засвоєння знань. Засвоєнню знань мали сприяти література, поезія, пісні, співи, які створювали атмосферу емпатії, захоплення християнством, пробудження кращих почуттів. Практично всі ідеологи пієтизму були поетами, публіцистами, письменниками, авторами педагогічних творів. Звернення до популярних літературних і художніх форм мало на меті спонукати до індивідуального і громадського духовного вдосконалення і довершення.

Освітні підходи пієтистів набули поширення серед різних конфесій далеко за межами Німеччини. Зокрема, вони мали значний вплив на американський рух «Великого Пробудження» та заснування таких коледжів, як Гарвард і Принстон. Відлуння пієтизму було доволі значним у католицькому середовищі. Так, у 1658 р. у місті Рясів чернечим орденом піарів за сприяння польського магната і воєводи Станіслава Любомирського було утворено колегіум, мета якого відповідно до завдань ордену – навчання і християнське виховання юнацтва. Подібні колегіуми було відкрито у багатьох містах Східної Європи, і, зокрема, в Україні.

Поширення пієтизму у східно-європейських країнах відбувалось на тлі міцних позицій єзуїтської освітньої системи. І. Ісіченко справедливо наголошує на тому, що діяльність єзуїтів у Речі Посполитій була важливим чинником, завдяки їхній проповідницькій активності й участі у церковній полеміці, поширенню ними навчальної літератури, письменництва й організації шкільного театру. Єзуїтські колегії стають престижними школами для дітей українських шляхтичів і козацької старшини. Їхня модель використовувалась при створенні українських братських шкіл і Києво-Могилянської колегії. [2, 73, 86]. Єзуїти відігравали не лише важливу роль у рекатолизації польського суспільства, а й у поширенні впливу папської церкви у православних регіонах й, зокрема, в Україні. Північна Лівобережна Україна була одним із регіонів поширення єзуїтських шкіл та колегіумів. Новгород-Сіверська школа була одним із форпостів єзуїтської системи освіти і впливу.

У боротьбі за незалежність України однією з головних вимог козацтва виступає захист і дотримання православної віри. У такому разі існувала необхідність вибору духовних союзників, які мали антикатолицьку спрямованість. Крім того, варто було знайти засоби впливу на широку масу простих вірян, які втрачали довіру до церковної ієрархії та догматики. За таких обставин виникає потреба у створенні нових закладів освіти, які б поєднували загальну освіту з релігійно-конфесійною. Православна церква на теренах України створює свої братські колегії, провідну роль серед яких буде відігравати Київська, яка надалі матиме статус академії. Колегіуми мали задовольнити прагнення козацької еліти надати своїм дітям гарну освіту, яка б відкривала їм можливість для реалізації себе на державній службі та в інших сферах життя.

Пробудження до «істинного християнства» знайшло широкий відгук серед українських церковних діячів і теологів, які розглядали пієтизм як ефективний інструмент посилення православної віри і протистояння католицизму. Православна церква, подібно іншим конфесіям, використала єзуїтську систему навчання у поєднанні з педагогічними підходами пієтизму, залученням широкого арсеналу художньо-естетичних засобів і методів навчання і формування світогляду молоді. У контексті цієї особливості пієтичного навчання цілком доречно послатися на твердження О. Травкіної, про те, що Чернігівський колегіум у перший період свого існування нагадував культурно-освітнянський осередок, своєрідне товариство поетів, письменників, митців, щось на кшталт академії гуманістів доби Відродження [5, 38–39, 89; 6, 30–32].

Книги пієтистів Йоганна Арндта, Якоба Шпенера, Августа Франке набули поширення і популярності в українському православ'ї. Книга Арндта, якого вважають передвісником пієтизму, була перекладена церковно-слов'янською мовою і вивчалась у Києво-Могилянській академії та Чернігівському колегіумі. Чернігівські церковні діячі, засновники колегіуму уважно вивчали твори Мартина Лютера, Жана Кальвіна, Філіпа Меланхтона, гуманістів, Еразма Роттердамського [1, 152–153]. Іншими словами, релігійно-літературна творчість чернігівських авторів живилась європейськими джерелами.

Висновки. Колегіум як тип освітнього закладу ранньомодерного часу мав на меті сформувати освіченого активного вірянина. На відміну від університетів, колегіуми представляли собою гнучкі освітні моделі, які могли забезпечувати різні рівні підготовки, від початкової до вищої, бути самостійними або інтегруватись в університети. Гнучкість полягала також у їхній здатності до адаптації до різних релігійно-конфесійних систем. Колегіуми в українських землях інтегрували єзуїтську, гуманістичну і пієтистську педагогічні традиції. Освітній процес Чернігівського колегіуму цілком укладається у річище європейських релігійних, гуманістичних і просвітницьких практик в галузі освіти другої половини XVII–XVIII ст.

References

1. Дятлов В. А., Коваленко А. Б., Половникова С. А. Из истории украинско-немецких культурных связей XVI–XVIII веков (Немецкая старопечатная книга в Чернигове). *Вопросы германской истории*. Мезуз. Сборник научных трудов. Днепропетровск, 1985. С. 148–155.
Dyatlov V. A., Kovalenko A. B., Polovnykova S. A. (1985). Yz ystoryy ukraynsko-nemetskykh kul'turnykh svyazey XVII – XVIII vekov (Nemetskaya staropechatnaya knyha v Chernyhove) [From the history of Ukrainian-German cultural relations of the 16th–18th centuries (German early printed book in Chernigov)]. *Voprosy hermanskoy ystoryy. Mezuz. Sbornyk nauchnykh trudov. Dnepropetrovsk*, 148–155 [in Ukrainian].
2. Ісіченко І. Історія української літератури: епоха Бароко. (XVII–XVIII ст.). Львів, 2011. 568 с.
Isichenko I. *Istoriya ukrayins'koyi literatury: epokha Baroko (XVII – XVIII st.)* [History of Ukrainian literature: the Baroque era. (XVII–XVIII centuries)]. L'viv, 2011. 568 [in Ukrainian].

3. Нічик В. М. Києво-Могилянська академія і німецька культура. Київ, 2001. 252 с.
Nychuk V. M. (2001). Kyuevo-Mohylyans'ka akademiya i nimets'ka kul'tura [Kyiv-Mohyla Academy and German culture]. Kyiv, 2001. 252. [in Ukrainian].
4. Посохова Л. Ю. На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст. Харків, 2011. 400 с.
Posokhova L. Yu. (2011). Na perekhrestі kul'tur, tradytsiy, epokh: pravoslavni kolehiumy Ukrayiny naprykintsі XVII – na pochatku XIX st. [At the crossroads of cultures, traditions, eras: Orthodox collegiums of Ukraine at the end of the XVII - at the beginning of the XIX century.] Kharkiv, 2011. 400. [in Ukrainian].
5. Травкіна О. І. Чернігівський колегіум (1700–1786). Чернігів, 2000. 120 с.
Travkina O. I. (2000). Chernihivs'kyu kolehium (1700–1786). [Chernihiv Collegium (1700–1786)]. Chernihiv: DKP RVV, 2000. 120. [in Ukrainian].
6. Травкіна О. Про викладання предметів у Чернігівському колегіумі. *Сіверянський літопис*. 2000. № 1. С. 16–32.
Travkina O. (2000). Pro vykladannya predmetiv u Chernihivs'komu kolehiumi. [About teaching subjects at the Chernihiv Collegium]. Siveryans'kyu litopys. 2000. № 1. 16–32. [in Ukrainian].
7. Dittrich-Jacobi, Juliane: Pietismus und Padagogik im Konstitutionsprozess der bürgerlichen Gesellschaft : historisch-systematische Untersuchung der Padagogik August Hermann Franckes (1663–1727). Bielefeld, Univ., Diss., 1976. IX, 332.
8. Sparrn Walter. Religiöse und theologische Aspekte der Bildungsgeschichte im Zeitalter der Aufklärung, in: Notker Hammerstein und Ulrich Herrmann (Hgg.), Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte, Bd. 2, 18. Jahrhundert. Vom späten 17 Jahrhundert bis zur Neuordnung Deutschlands um 1800, München 2005, 134–168.
9. Brecht Martin. Philipp Jakob Spener sein Programm und dessen Auswirkungen, in: Ders. u. a. (Hgg.), Geschichte des Pietismus. Bd. 1. Der Pietismus von siebzehnten bis zum frühen achtzehnten Jahrhundert, Göttingen 1993, 278–389.
10. Markus Friedrich. Die Jesuiten. Aufstieg, Niedergang, Neubeginn. München, 2016. 727.
11. Markus Friedrich (2016). Die Jesuiten. Aufstieg, Niedergang, Neubeginn. München, 2016. 727.

Diatlov Volodymyr

<https://orcid.org/0000-0002-4320-7795>

*Doctor of Historical Sciences,
professor of the Department of History and International Relations,
T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: diatlovvoladi@gmail.com*

COLLEGIA IN THE EUROPEAN EDUCATIONAL AND RELIGIOUS SPHERE OF THE XVII-XVIII CENTURIES

The purpose of this article is to examine how the kolehium, as a type of educational institution, became one of the leading institutions in the European religious, educational, and scientific sphere of the Early Modern period. The author examines various religious-confessional factors that influenced the formation of different educational systems and led to the emergence of various types of kolehii and kolehiumy. To address the set objectives, the author primarily employs the method of comparative analysis.

Results. *The development of education and the spread of the kolehium as an educational institution are closely linked to the crisis of universities and the educational and religious-confessional processes of the XVI – XVII centuries. In response to the criticism of medieval university scholasticism, humanistic education and humanistic kolehiumy emerged as an alternative to universities, where scholasticism prevailed. The Reformation established its own system of mass religious education, which was fundamentally new for that time. In the course of the Reformation and Counter-Reformation, the Jesuit Order took the lead in implementing this new system of mass education. It was within the Jesuit educational system that the kolehium, as a type of educational institution, took on its «classical» form. Tested in Jesuit schools and kolehiumy, the Jesuit pedagogical system proved its efficiency and became universal. Pietism established a new type of kolehii and kolehiumy and introduced a range of new methods for creative teaching and education.*

Conclusions. *Kolehii and kolehiumy were flexible educational models, which facilitated their spread and adaptation to various religious-confessional systems.*

Key words: *Education, pedagogy, kolehii, kolehium, humanism, Reformation, Jesuits, Pietism, Chernihiv Collegium.*

Стаття надійшла до редакції 19.12.2025 р.

Рецензент: доктор історичних наук, професор Костянтин Ячменіхін